

Зборник радова
ГЕНОЦИД НАД
СРБИМА У НДХ И
УСТАНАК - КОЗАРА
1942-2022.

Оригинални научни рад

УДК 341.322.5(497.15)
„1941/1945“

DOI 10.7251/
ZRCIRRZTNL2301025J

Запримљено: 23.08.2022.
Одобрено: 11.09.2022.

ГУБИЦИ СТАНОВНИШТВА ОПШТИНЕ КОЗАРСКА ДУБИЦА ТОКОМ ДРУГОГ СВЈЕТСКОГ РАТА

Марко Јанковић^{1*}

Апстракт: На основу доступне грађе и литературе у раду се разматрају губици становништва током Другог свјетског рата на територији данашње Општине Козарска Дубица. Термин „територија данашње Општине Козарска Дубица“ понавља се на више мјеста у самом раду са циљем да се разбију нека устаљена, према аутору, погрешна мишљења, која су у српску историографију ушла заједно са књигом Душана Д. Самарције *Босанскодубичко погручје у НОР-у и социјалистичкој револуцији 1941–1945*. Према аутору, Самарција и сарадници нису најбоље разумјели територијалне промјене спроведене након Другог свјетског рата, што је довело до погрешних тумачења и прорачуна у укупним губицима на територији Општине Козарска Дубица.

Кључне речи: Козарска Дубица, Други свјетски рат, Козарска офанзива

^{1*} mak050189@gmail.com

Општина Козарска Дубица налази се на сјеверозападним границама Републике Српске и Босне и Херцеговине. Смјештена је на десној обали ријеке Уне, гдје се најмање осам стотина година у континуитету налази градско насеље. Судбина Козарске Дубице чврсто је везана за њен геостратешки положај. Била је смјештена на граници илирских племена, Мезеја и Осеријата, римских провинција Далмације и Паноније, средњовјековне босанске државе и угарске краљевине, Османскога и Хабзбуршког царства, Босне и Херцеговине (Републике Српске) и Хрватске. Граница је увијек носила једну тежину која је уско била везана за страдање и патњу. Незапамћено страдање и демографска катаклизма, поготово током Геноцида над Србима у НДХ, обиљежили су XX вијек.

Према првом попису спроведеном у Краљевини СХС (Југославији) Босанскодубички срез 1921. године имао је 27.354 становника, од тога 22.657 били су православци (или 82,82%), 2.806 муслимани, 1.487 римокатолици, 354 евангелисти, 32 Јевреји и 18 гркокатолици. Важно је напоменути да су на попису 1921. у саставу Босанскокостајничког среза пописана села Бачвани, Бабинци, Слабиња (Горња и Доња), Стригова, Читлук и Ушивац са 3.631 становником (све православци, Срби).² Сва наведена села, са изузетком Горње Слабиње, од 1963. налазе се у саставу Општине Босанска Дубица, односно Козарска Дубица. На следећем попису 1931. Босанскодубички срез имао је 33.129 становника, од тога 28.121 православци (84,88%), 3.039 муслимана, 1.641 римокатолика и 327 осталих.³

Нисмо били у могућности доћи до детаљног пописа села Босанскодубичког среза 1931. године, међутим на основу писања Драгослава Алексића, гдје су наведене општине и села у саставу Босанскодубичког среза 1931, видимо да је срез био увећан за села Читлук и Ушивац.⁴ Да бисмо дошли до релевантних података и процената за колико се увећао број становника на једном одређеном територију између два пописа потребно је да на попис из 1921. додамо и 995 становника села Читлук и Ушивац, те би онда број становника у Дубичком срезу 1921. износио 28.349. Из приложеног се види да се број становника за десет година (од 1921. до 1931) на једном јасно дефинисаном простору увећао за 4.780 (или за 16,86%). Исти тренд повећања броја становника карактеристичан је за цијелу територију тадашње Босне и Херцеговине.

Да је током 20-их година XX вијека природни прираштај био веома висок свједочи и старосна структура становништва Босанскодубичког среза. Према попису из 1931. чак 11.919 (35,97%) становника је имало мање од 10 година

2 *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево: 1932, 136–140.

3 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Beograd: 1938, 110.

4 Драгослав Алексић, *Кнежовље и Кнежовљци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица: 1931, 42–45.

живота, тј. били су дјеца. Док је мање од 40 година старости имало 26.629 (80,37%) становника. Тренд у којем су млади људи имали по неколико дјеце, а породице углавном биле вишечлане, настављен је и у 30-им годинама ХХ вијека. Ако претпоставимо да је природни прираштај био истог интензитета, пројектован број становника среза, за попис 1941, који због рата никад није извршен, износио би око 38.700 становника. Важно је још једном поменути да се број од око 38.700 становника 1941. односи на Босанскодубички срез, који је територијално мањи него данашња Општина Козарска Дубица. Ако бисмо исту математику употријебили за територију данашње Општине Козарска Дубица добили бисмо број од око 40–41 хиљаду становника. Притом не треба изгубити са ума да су се дјеца рађала и током рата, посебно 1941. и 1942. године.⁵

Да број од 38.700 становника Босанскодубичког среза није нереалан свједочи и документ усташких власти из Босанске Дубице, јула 1941. у којем стоји да је „у овом котару насељено преко 30 тисућа припадника грчко-источне вјере, а свега нешто преко 4 тисуће Хрвата (муслимана и католика)“. Иако је овај број оквиран, и не предстоји му некаква дубља анализа, у сваком случају показује да се број православног становништва на територији среза значајно увећао.

Готово је невјероватно да Душан Д. Самарџија, заједно са својим сарадницима, није узео у обзир природни прираштај за десет година када је рачунао људске губитке за Босанскодубички срез. Самарџија је као полазну тачку узимао попис из 1931. пројектујући његов број становника од 33.129 у број становника из 1941. године, тачније у вријеме избијања Другог свјетског рата на подручју Југославије. Такође, број становника из 1931, који се односио на срез, пројектован је на Општину Босанска Дубица 80-их година ХХ вијека, која је територијално 60-их проширена за горе наведена села. Већина истраживача који су се бавили историјом Општине Козарска Дубица у Другом свјетском рату преузимали су наведене Самарџијине податке без дубље анализе.

Са друге стране, поименични попис страдалих са кратким биографским подацима, годином рођења и страдања, те мјестом страдања, чини највреднији дио ове монографије. Самарџија је заједно са сарадницима пописао 17.691 жртву за територију данашње Општине Козарска Дубица. Према тим подацима погинула су 3.404 борца НОВ-а и 14.287 цивила, од чега 3.967 дјеце до 14 година. Кроз логоре широм НДХ и Њемачке прошло је 21.037 лица, од којих је 11.194 убијено.⁶

5 Dragoje Lukić, *Rat i djeca Kozare*, Beograd: 1990, 108.

6 Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*, Bosanska Dubica: 1984, 268–270.

Самарџија и његови сарадници нису извршили сумарну обраду података по етничкој одредници, међутим јесте Драган Цветковић из Музеја жртава геноцида у Београду. Број поименично пописаних Дубичана страдалих у Другом свјетском рату у овој установи 2009. године био је 16.155 лица, с тим да се ови подаци свакодневно ажурирају. Од укупног броја пописаних 15.918 (или 98,53%) били су Срби, 105 (или 0,65%) муслимани, 87 (или 0,54%) Хрвати, док за 45 нису успјели да утврде националност. Највећи број Дубичана изгубио је живот током 1942. године, за вријеме Козарске офанзиве, чак 80,74% од укупног броја страдалих.⁷

Да још увијек предстоји велики посао пред пописивачима жртава Другог свјетског рата на територији данашње Општине Козарска Дубица показало је истраживање Тање Тулековић, која је у монографији о селу Међеђа поименично пописала 80 лица која се до тада нису налазила ни на једном списку жртава.⁸ Иста ауторка је у монографији о селу Драксенић пописала осам нових имена до тада непознатих списковима жртава.⁹ Млади историчар Мирко Димић, који тренутно ради монографију о селу Срефлије, сакупио је неколико десетина имена која се не помињу у Самарџијином попису. Драгоје Лукић у дјелу *Раџ и дјеца Козаре* за Општину Босанска Дубица пописао је 4.149 убијене дјеце до 14 година, што је за 162 пописана више него код Самарџије.¹⁰

Прије него утврдимо колико Дубичана је изгубило живот у Другом свјетском рату, потребно је да покушамо доћи до што приближнијег броја оних који су преживјели рат. На изборима одржаним 11. новембра 1945. имали су право гласа сви Дубичани са навршених 18 година старости, под условом да се нису налазили у „издајничким формацијама“. У извјештају Среског комитета КПЈ, од 7. септембра 1945, помиње се да су у бирачке спискове до тада уписана 8.173 становника, док њих 620 нема право гласа. До одржавања избора велики број интернираца вратио се у сам град о чему свједочи и извјештај среских власти који су послале Окружном НО у Бању Луку.¹¹

7 Драган Цветковић, „Босна и Херцеговина – нумеричко одређење људских губитака у Другом свјетском рату“, *Прилози истраживању злочина геноцида и рађних злочина*, Београд: 2009, 124–128.

8 Тања Тулековић, *Књига из тишине – Усташки злочин геноцида у селу Међеђа 1941–1945. године*, Јагодина: 2012.

9 Тања Тулековић, *Драксенић 1941–1945*, Доња Градина: 2016, 115.

10 Драгоје Лукић, *n. d.*, 266.

11 Vlada Vukliš, Dragan Trkulja, „Izvještaji Sreskog komiteta KP BiH Bosanska Dubica iz 1945. godine“, *Топола*, Часопис ЈУ Спомен-подручја „Доња Градина“, год. I, бр. 1, Доња Градина: 2015, 172.

Поред Дубичана који се из неког разлога нису вратили у мјесто боравка прије рата или су још увијек били у војним јединицама ЈА, било је и цијелих породица које су се доселиле у Дубицу, иако у њој нису боравили прије Другог свјетског рата. На дужност у Среском суду у Дубици, 27. августа 1945. постављен је, између осталих, и Бранко Станковић, родом из Сарајева, који се заједно са женом и петоро дјеце доселио у Дубицу. Иза Бранка је остао сачуван документ у којем он у молби Министарству правосуђа народне владе Босне и Херцеговине тражи премјештај назад у Сарајево због очајних услова живота у самом граду. У молби, између осталог, стоји „Срез Босанска Дубица и то цијели потпуно је страдао, оскудица живежних намирница је тако велика да са својом платом нисам у стању ни најнеопходнију прехрану обезбиједити породици. Жељезнички саобраћај од Новске до Бос. Дубице ради два порушена моста не саобраћа, нити ће у догледно вријеме бити успостављен, ради чега нисам ни најнеопходније кућно покућство које посједујем у Сарајеву превео у Бос. Дубицу, па сада са својом дјецом станујем и ноћивам такорећи на голом поду... Упућен сам у цијелости набављати живежне намирнице у слободној продаји, а по цијенама које су тако високе да ми је немогуће са својом платом породицу прехранити“. Молба Бранка Станковића је одбијена под изговором чиновничких потреба Среског суда у Босанској Дубици.

Према процјенама, на основу процената излазности и освојених гласова, на територији Босанскодубичког среза 1945. године право гласа је искористило око 12 хиљада људи, што нас наводи на мисао да је то број преживјелих, пунољетних Дубичана. Наравно, овом броју морамо додати и мањи дио гласача који је изгубио право гласа, као и одређени број оних који су преживјели Други свјетски рат, а нису се вратили у Дубицу, као и оне који су се након рата као чиновници са породицама доселили у Босанску Дубицу. Међу 12 хиљада гласача налазили су се и муслимани из села Орахова, које се на попису 1931. није налазило у саставу Босанскодубичког среза (од 1960-их село Орахова се налази у саставу Општине Градишка), као и неколико села која ће се дефинитивно тек 1960-их наћи у саставу Општине Босанска Дубица.¹² Према попису из 1948. село Орахова је имало 2.034 становника, што свакако није занемарив број и морамо га имати у виду приликом прорачуна броја преживјелих Дубичана.¹³

Пописи становништва проведени након рата 1948. и 1953. обрађивали су различите територије, те их је веома тешко користити за неке дубље анализе. Након Другог свјетског рата Босанскодубичком срезу придодата

12 *Исџо*, 185.

13 *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. I, Beograd: 1951, 302.

су села Бачвани, Бабинци, Слабиња, Стригова, Петриња (данас у саставу Општине Костајница) и Орахова. Овако проширени срез на попису 1948. имао је 28.461 становника.¹⁴ Републички завод за статистику Савезне Републике Југославије 1998. покушао је да ретроактивно изврши попис становништа Босанскодубичког среза (територије из 1931. године). Према њиховим резултатима 1948. године на територији Босанскодубичког среза евидентирана су 22.172 становника, а пет година касније (1953) 21.974 становника.

Интересантно је да је на изборима одржаним 26. марта 1949 за Народну скупштину ФНРЈ, у Босанскодубичком срезу, при готово апсолутној излазности, право гласа искористило 13.276 становника, што би могло да упућује колико је пунољетних становника Дубице у том тренутку живјело на територији среза. Ако овај податак упоредимо са пописом из 1948, видимо да бисмо више од 15 хиљада становника могли сврстати у малољетнике, или са друге стране изразити сумњу у ваљаност наведеног пописа. У литератури се попис из 1948. углавном сматра непотпуним, јер је извршен у још увијек несрећеним условима у држави, те се попис из 1953. узима као поузданији.¹⁵

Колики је број преживјеле дјеце 1945. био на подручју Босанскодубичког среза? У Козарској Дубици се и данас препричава да су након Другог свјетског рата први регрути из овог краја били спремни за служење војног рока тек 1956. што илуструје тежину страдања дјеце овог краја. Иако овај податак о регрутима није нашао потврду у писаним документима логика намеће да највећи број непописаних жртава Другог свјетског рата на подручју дубичке општине вјероватно долази из реда дјеце, и то оне најмање, која нису оставила дубљег трага у животу заједнице, те их нико није могао, сем њихових родитеља који су и сами изгубили живот, навести као жртве рата. Колико је дјеце преживјело Други свјетски рат могао би да нам пружи податак са састанка учитеља Босанскодубичког среза, који је одржан 13. септембра 1947. године, а на којем је констатовано да је те године босанскодубичке школе похађало 5.198 ученика. Узмемо ли у обзир да су школу похађала дјеца од 7 година и више (годишта 1940. и старија), као и то да су многе старије генерације, које се нису школовале због рата, такође похађале школу у овом периоду, долазимо до оквирног броја преживјеле дјеце. Несумњиво је да овом број треба придодати и одређени број старијих малољетника. Број ученика се осам година касније вратио у реалне оквире, тако да је 25 основних, 5 виших основних, једну осмогодишњу школу, као и једну нижу гимназију, 1955. похађало 3.028 ученика.

14 *Ишо*, 302.

15 Резултати пописа за 1948. и 1953. годину преузети су са компакт-диска Републичког завода за статистику СРЈ издатог 1998. године.

Посебно тешко страдала је мушка популација. Недостатак мушкараца огледао се и у недостатку радне снаге током 1950-их година. Сјетве и жетве након рата готово да су биле незамисливе без учешћа дјевојака, које полако добијају све већу улогу у друштву. Дјевојке су се оспособљавале за све послове, између осталог, и за управљање тракторима.¹⁶ Један дописник бањалучких *Крајишких новина* примијетио је 1957. да 60% домаћинстава на територији некадашњег Босанскодубичког среза воде жене. Исти новинар забиљежио је и једну помало невјероватну слику коју доносимо у цијелости. „Кад се ово зна (недостатак мушке дјецe – пр. аутора) тада се може разумјети онај случај вјенчања који се прије неколико дана догодио код општинског матичара у Дубици. Зорка Тепић, сеоска дјевојка, из Пуцара, вјенчала се за човјека кога никад није видјела. Он живи у далекој Аустралији, у Мелбурну, и вјенчање је обављено без његовог присуства. Зорка ће поћи у далеку земљу, преко океана, за човјека кога не познаје. Зашто? Можда зато што нема младића у њеном крају за кога би се вјероватно удала“.¹⁷

Примјетно је да Самарџија у свом попису не помиње жртве међу дубичким муслиманима и Хрватима који су се налазили у усташким и домобранским формацијама. Њихови губици били су знатни у свакодневним сукобима са партизанима. У неколико наврата баш су домаће усташе и жандари пружали најжешћи отпор партизанима, што је посебно карактеристично било током операције ослобађања града, 12. и 13. октобра 1943, када је ликвидирана једна већа група домаћих усташа и жандара.¹⁸

Такође, у попису се не помињу ни они Дубичани који су били убијени у партизанским чисткама, а чији број није занемарив. У првој половини 1942, из само њима познатих разлога, руководство КПЈ наредило је стријељање готово пола НОО у Комленцу. Од пет убијених, које Душан Д. Буква поименично помиње са кратким биографијама, нико се не налази на Самарџијином списку.¹⁹ Слободно можемо поставити питање *колико је било оваквих случајева шоком раша*.

Након свега изложеног намеће се неколико закључака. Број становника који је живио на територији данашње Општине Козарска Дубица 1931. године није износио 33.129 становника, из простог разлога, што је територија данашње општине 60-их година ХХ вијека увећана за села Бачвани, Бабинци, Доња Слабиња и Стригова, која су тада имала око двије хиљаде

16 *Глас*, 9. март 1946, 3.

17 *Крајишке новине*, 5. јануар 1957, 4.

18 Drago Karasijević, Đuro Milinović, *Jedanaesta krajiška NOU brigada*, Bosanska Gradiška: 1982, 103.

19 Душан Д. Буква, *Комленац и околина на вјетромјетини вијекова*, Београд: 2001, 147–149.

становника. Према томе на територији данашње општине 1931. живјело је између 35–36 хиљада становника. Претпоставка је да се тај број до 1941. увећао на око 40–41 хиљаду становника.

Тешко је рећи колико је Дубичана преживјело Други свјетски рат. На основу броја гласача на изборима 1945, и пописа становништва 1948. и 1953, могуће је претпоставити да број преживјелих Дубичана није био већи од 17–18 хиљада, што нас наводи на мисао да је током Другог свјетског рата на територији данашње Општине Козарска Дубица, међу свим етничким и вјерским структурама, живот изгубило најмање 22 хиљаде становника, од којих је до 2020. године пописано именом и презименом близу 18 хиљада.

Population Losses in Municipality of Kozarska Dubica in World War II

Summary

Based on the available records and literature, we are analysing the population losses in Kozarska Dubica municipality in WW II. In this paper, the term „territory of today’s municipality of Kozarska Dubica“ is used several times with the aim of breaking some fixed, according to the author, wrong opinions, which were introduced into the Serbian historiography by Dusan Samardzija’s „Bosanska Dubica Region in the National Liberation War and Socialist Revolution 1941-1945“. The author claims that Samardzija and coauthors misunderstood the territorial changes taking place after the WW II, which led to the misinterpretations and miscalculations of the the total losses in the territory of the Kozarska Dubica municipality.

Territorial changes in Bosanska Krajina were rather frequent, so we can claim that the municipal borders were settled only with the abolition of counties (*srez*) in SFRY in 1996. Accordingly, it is not possible to make any analysis of the population losses without the knowledge of the territorial changes carried out in the municipality in question. The territory of the Bosanska Dubica County from the 1921 census differs from the territory of the Bosanska Dubica County from the 1931 census. The census carried out in 1948 refers to a completely different territory, unlike the censuses from 1921, 1931, 1953 and 1961. None of these can be compared without a deep analysis because they all refer to a different territory. It is about several villages which were sometimes registrated in Bosanska Dubica municipality

and sometimes in the neighbouring municipalities.

This issue arose in all municipalities of Bosanska Krajina, and probably in the whole former SFR Yugoslavia.

Извори:

Алексић Драгослав, *Кнежойоље и Кнежойољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица: 1931.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево: 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Београд: 1938.

Коначни резултати пописа становништва од 15. марта 1948. године, књига I, Београд: 1951.

Глас, Бања Лука

Крајишке новине, Бања Лука

Литература:

Буква Д. Душан, *Комленац и околина на вјешромеџини вијекова*, Београд: 2001.

Karasijević Drago, Đuro Milinović, *Jedanaesta krajiška NOU brigada*, Bosanska Gradiška: 1982.

Lukić Dragoje, *Rat i djeca Kozare*, Београд: 1990.

Samardžija D. Dušan, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*, Bosanska Dubica: 1984.

Тулковић Тања, *Књига из тишине – Усташки злочин теноцида у селу Међеђа 1941–1945. године*, Јагодина: 2012.

Тулковић Тања, *Драксенић 1941–1945*, Доња Градина: 2016.

Trkulja Dragan, Vladan Vukliš, „Izveštaji Sreskog komiteta KP BiH Bosanska Dubica iz 1945. godine“, *Тойола*, I, Доња Градина: 2015.

Цветковић Драган, „Босна и Херцеговина – нумеричко одређење људских губитака у Другом свјетском рату“, *Прилози истраживању злочина теноцида и рашних злочина*, Београд: 2009.